
Tripuratapini Upanishad

त्रिपुरतापिन्युपनिषत्

Document Information

Text title : Tripuratapini Upanishad

File name : trip-tapi.itx

Category : upanishhat, svava

Location : doc_upanishhat

Author : Vedic tradition

Transliterated by : Sunder Hattangadi

Proofread by : Sunder Hattangadi

Description-comments : 80 / 108; Atharva Veda - Shakta upanishad

Latest update : August 26, 2000

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

April 1, 2025

sanskritdocuments.org

Tripuratapini Upanishad

त्रिपुरातापिन्युपनिषत्

त्रिपुरातापिनीविधावेधयिच्छक्तिविग्रहम् ।

वस्तुतश्चिन्मात्ररूपं परं तत्त्वं भगवन्मयम् ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः ॥ भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः ॥ व्यशेम देवहितं यदायुः ॥

स्वस्ति न ऽन्द्रो वृद्धश्रवाः ॥ स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ॥

स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेभिः ॥ स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

उचिः ॐ ॥ अथैतस्मिन्नन्तरे भगवान्प्राजापत्यं वैष्णवं विलयकारणं
रूपमाश्रित्य त्रिपुराभिधा भगवतीत्येवमादिशक्त्या भूर्भुवः स्वस्त्रीणि
स्वर्गभूपातालानि त्रिपुराणि उरमायात्मकेन डीङ्कारेण उल्लेखाभ्या
भगवती त्रिकूटावसाने निलये विलये धाम्नि मडसा धोरेण प्राप्नोति । सैवेयं
भगवती त्रिपुरेति व्यापठ्यते । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो
नः प्रचोदयात् परो रजसे सावदीम् । जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो
निदधाति वेद । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ।
त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धना-
न्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । शताक्षरी परमा विधा त्रयीमयी साष्टाष्टौ
त्रिपुरा परमेश्वरी । आद्यानि यत्वारि पदानि परब्रह्मविकासीनि । द्वितीयानि
शक्त्याभ्यानि । तृतीयानि शैवानि । तत्र लोका वेदाः शास्त्राणि पुराणानि
धर्माणि वै चिदित्सितानि ज्योतीषि शिवशक्तियोगादित्येवं घटना व्यापठ्यते ।
अथैतस्य परं गह्वरं व्याख्यास्यामो मडामनुसमुद्भवं तदिति । ब्रह्म
शाश्वतम् । परो भगवान्निर्लक्षणो निरञ्जनो निरुपाधिराधिरहितो देवः ।
उन्मीलते पश्यति विकासते यैतन्न्यभावं कामयत षति । स ओको देवः शिवरूपी
दृश्यत्वेन विकासते यतिषु यज्ञेषु योगिषु कामयते ।

कामं जायते स ओष निरञ्जनोऽकामत्वेनोज्ज्वलते ।
 अकथयत्तपयशाऽन्युजते । तस्मादीश्वरः कामोऽभिधीयते ।
 तत्परिभाषया कामः ककारं व्याप्नोति । काम अवेदं
 तत्तदिति ककारो गृह्यते । तस्मात्तत्पदार्थं एति य अवेदं वेद ।
 सवितुर्वरेण्यमिति षूऽ प्राणिप्रसवे सविता प्राणिनः सूते
 प्रसूते शक्तिम् । सूते त्रिपुरा शक्तिराद्यैत्रिपुरा
 परमेश्वरी मडाकुण्डविनी देवी । जातवेदसमाण्डलं योऽधीते
 सर्वं व्याप्यते । त्रिकोणशक्तिरेकारेण मडाभागेन प्रसूते ।
 तस्मादेकार अवे गृह्यते । वरेण्यं श्रेष्ठं लजनीयमक्षरं
 नमस्कार्यम् । तस्माद्द्वरेण्यमेकाराक्षरं गृह्यत एति
 य अवेदं वेद । भर्गो देवस्य धीमधीत्येवं व्याख्यास्यामः ।
 धकारो धारणा । धियैव धार्यते भगवान्परमेश्वरः ।
 भर्गो देवो मध्यवर्ति तुरीयमक्षरं साक्षात्तुरीयं सर्वं
 सर्वान्तर्भूतम् । तुरीयाक्षरमीकारं पदानां
 मध्यवर्तीत्येवं व्याख्यातं भर्गोऽप्यं व्याचक्षते ।
 तस्माद्भर्गो देवस्य धीमधीत्येवमीकाराक्षरं गृह्यते ।
 मधीत्यस्य व्याख्यातं मडत्वं जडत्वं काठिन्यं विधते
 यस्मिन्नक्षतेरेतन्मडि लकारः परं धाम । काठिन्याढ्यं
 ससागरं सपर्वतं स समद्वीपं सडाननमुज्ज्वलद्रूपं
 मण्डलमेवोक्तं लकारेण ।
 पृथ्वी देवी मधीत्यनेन व्याचक्षते । धियो यो नः प्रयोदयात् ।
 परमात्मा सदाशिव आदिभूतः परः । स्थाणुभूतेन लकारेण
 ज्योतिर्विद्गमात्मानं धियो बुद्ध्यः परे वस्तुनि ध्यानेच्छारहितं
 निर्विकल्पके प्रयोदयात्प्रेरयेदित्युच्चारणरहितं येतसैव
 शिन्तयित्वा भावयेदिति । परो रजसे सावद्योमिति तदवसाने परं
 ज्योतिरमलं लृटि दैवतं यैतन्धं शिल्विद्गं लृट्यागारवासिनी
 लृट्वेभेत्यादिना स्पष्टं वाग्भवकूटं पञ्चाक्षरं
 पञ्चभूतजनकं पञ्चकलामयं व्यापक्यत एति । य अवेदं वेद ।
 अथ तु परं कामकलाभूतं कामकूटमाहुः । तत्सवितुर्वरेण्य-
 मित्यादिद्वात्रिंशदक्षरीं पठित्वा तदिति परमात्मा सदाशिवोऽकशरं
 विमलं निरुपाधितादात्यप्रतिपादनेन उकाराक्षरं शिवरूपं
 निरक्षरमक्षरं व्यालिप्यत एति । तत्परागव्यावृत्तिमादाय शक्तिं दर्शयति ।

तत्सवितुरिति पूर्वेषाध्वना सूर्याध्वन्द्रकां व्याविष्य
मूलादिब्रह्मरन्ध्रं साक्षरमद्वितीयमायक्षत इत्याह भगवन्तं
देवं शिवशक्त्यात्मकमेवेदितम् ।

शिवोऽयं परमं देवं शक्तिरेषा तु श्रुवञ्ज ।
सूर्यायन्द्रमसोर्योगाद्भुंसस्ततत्पदमुच्यते ॥ १ ॥

तस्माद्गुणशृम्भते कामः कामात्कामः परः शिवः ।
कार्णोऽयं कामदेवोऽयं वरेण्यं भर्ग उच्यते ॥ २ ॥

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवः क्षीरं सेचनीयमक्षरं
समधुध्नमक्षरं परमात्मश्रुवात्मनोर्योगात्तदिति
स्पष्टमक्षरं तृतीयं ह इति तदेव सदाशिव अेव
निष्कल्मष आद्यो देवोऽन्त्यमक्षरं व्याक्रियते ।
परमं पदं धीति धारणं विद्यते जडत्वधारणं
मडीति लकारः शिवाधस्तात्तु लकारार्थः स्पष्टमन्त्यमक्षरं
परमं चैतन्यं धियो यो नः प्रयोदयात्परो रजसे सावद्योमित्येवं
कूटं कामकलावयं षडध्वपरिवर्तको वैष्णवं परमं
धामैति भगवांश्चैतस्माद्य अेवं वेद । अथैतस्मादपरं
तृतीयं शक्तिकूटं प्रतिपद्यते । द्वात्रिंशदक्षर्या गायत्र्या
तत्सवितुर्वरेण्यं तस्मादात्मन आकाश आकाशाद्वायुः स्फुरति
तदधीन वरेण्यं समुदीयमानं सवितुर्वा योग्यो श्रुवात्मपरमात्म-
समुद्भवस्तं प्रकाशशक्तिरूपं श्रुवाक्षरं स्पष्टमापद्यते ।
भर्गो देवस्य धीत्यनेनाधाररूपशिवात्माक्षरं गण्यते ।
मडीत्यादिनाशेषं काम्यं रमणीयं दृश्यं शक्तिकूटं
स्पष्टीकृतमिति । अेवं पञ्चदशाक्षरं त्रैपुरं योऽधीते स
सर्वाङ्गमानवाप्नोति । स सर्वाङ्गोकाञ्जयति । स सर्वा वाचो विजृम्भयति ।
स रुद्रत्वं प्राप्नोति । स वैष्णवं धाम भित्त्वा परं ब्रह्म प्राप्नोति ।
य अेवं वेद । इत्याद्यां विद्यामभिधायैतस्याः शक्तिकूटं
शक्तिशिवाद्यं लोपामुद्रेयम् ।
द्वितीये धामनि पूर्वेष्वैव मनुना भिन्दुडीना शक्तिभूतल्लेष्मा
कोधमुनिनाधिष्ठिता । तृतीये धामनि पूर्वस्था अेव विद्याया
यद्वाग्भवकूटं तेनैव मानवीं चान्द्रीं कौबेरीं विद्यामायक्षते ।
मदनाधः शिवं वाग्भवम् । तदूर्ध्वं कामकलामयम् ।

शक्त्यूर्ध्वं शक्तिमिति मानवी विद्या । यतुर्थे धामनि
 शिवशक्त्याप्यमन्यतृतीयं येयं यान्द्री विद्या । पञ्चमे धामनि
 ध्येयेयं यान्द्री कामाधः शिवाद्यकामा । सैव कौबेरि षष्ठे
 धामनि व्याचक्षत इति । य अवं वेद । छित्वेकारं तुरीयस्वरं सर्वादौ
 सूर्यायन्द्रमस्केन कामेश्वर्येवागस्त्यसंज्ञा । सप्तमे धामनि
 तृतीयमेतस्या अेव पूर्वोक्तायाः कामाद्यं द्विधाधः कं मदनकलाद्यं
 शक्तिबीजं वाग्भवाद्यं तयोर्धावशिरस्कं कृत्वा नन्दिविद्येयम् ।
 अष्टमे धामनि वाग्भवागस्त्यं वागर्थकलामयं कामकलाभिधं
 सकलमायाशक्तिः प्रभाकरी विद्येयम् । नवमे धामनि पुनरागस्त्यं
 वाग्भवं शक्तिमन्मथशिवशक्तिमन्मथोर्वीमायाकामकलालयं
 यन्द्रसूर्यान्-ङ्गधूर्जटिमडिमालयं तृतीयं षण्मुभीयं विद्या ।
 दशमे धामनि विद्याप्रकाशितया भूय अेवागस्त्यविद्यां पठित्वा भूय
 अेवेमामन्त्यमायां परमशिवविद्येयमेकादशे धामनि भूय अेवागस्त्यं
 पठित्वा अेतस्या अेव वाग्भवं यद्भनजं कामकलालयं य तत्सङ्गं कृत्वा
 लोपामुद्रायाः शक्तिकूटराजं पठित्वा वैष्णवी विद्या द्वादशे धामनि
 व्याचक्षत इति । य अवं वेद ।
 तान्छोवाय । भगवान्सर्वे यूयं श्रुत्वा पूर्वा कामाप्यां
 तुरीयवृषां तुरीयातीतां सर्वोक्ततां सर्वमन्त्रासनगतां
 पीठोपपीठदेवतापरिवृतां सकलकलाव्यापिनीं देवतां सामोदां
 सपरागां सलृद्यं सामृतां सकलां सेन्द्रियां सदोदितं
 परं विद्यां स्पष्टीकृत्वा लृद्ये निधाय विज्ञायानिलयं
 गमयित्वा त्रिकूटां त्रिपुरां परमां मायां श्रेष्ठां परां
 वैष्णवीं संनिधाय लृद्यकमलकर्णिकायां परां भगवतीं
 लक्ष्मीं मायां सदोदितं मडावश्यकरीं मदनोन्मादनकारिणीं
 धनुर्बाणधारिणीं वाग्विजृम्भिणीं यन्द्रमण्डलमध्यवर्तिनीं
 यन्द्रकलां सप्तदशीं मडानित्योपस्थितां पाशाङ्कुशमनोज्ञा-
 पाणिपल्लवां समुद्येर्कनिभां त्रिनेत्रां विचिन्त्य देवीं मडालक्ष्मीं
 सर्वलक्ष्मीमयीं सर्वलक्षणसम्पन्नां लृद्ये चैतन्यवृषिणीं
 निरञ्जनां त्रिकूटाप्यां स्मितमुषीं सुन्दरीं मडामायां
 सर्वसुभगां मडाकुण्डलिनीं त्रिपीठमध्यवर्तिनीमकथादिश्रीपीठे
 परां लैरवीं चित्तलां मडान्निपुरां देवीं ध्यायेन्मडाध्यान-
 योगेनेयमेवं वेदेति मडोपनिषत् ॥ इति प्रथमोपनिषत् ॥ १ ॥

અથાતો જાતવેદસે સુનવામ સોમમિત્યાદિ પઠિત્વા ત્રૈપુરી વ્યક્તિર્લક્ષ્યતે ।
 જાતવેદસ ઇત્યેકર્ચસૂક્તસ્યાધમધ્યમાવસાનેષુ તન્ન સ્થાનેષુ
 વિલીનં બીજસાગરરૂપં વ્યાચક્ષવેત્યૃષય ઊચુઃ । તાન્હોવાય
 ભગવાઽજાતવેદસે સુનવામ સોમં તદત્યમ્નવાણીં વિલોમેન પઠિત્વા
 પ્રથમસ્યાઘં તદેવં દીર્ઘં દ્વિતીયસ્યાઘં સુનવામ સોમમિત્યનેન
 કૌલં વામં શ્રેષ્ઠે સોમં મહાસૌભાગ્યમાચક્ષતે । સ
 સર્વસમ્પત્તિભૂતં પ્રથમં નિવૃત્તિકારણં દ્વિતીયં સ્થિતિકારણં
 તૃતીયં સર્ગકારણમિત્યનેન કરશુલ્કિં કૃત્વા ત્રિપુરાવિદ્યાં
 સ્પષ્ટીકૃત્વા જાતવેદસે સુનવામ સોમમિત્યાદિ પઠિત્વા મહાવિદ્યેશ્વરી-
 વિદ્યામાચક્ષતે ત્રિપુરેશ્વરીં જાતવેદસ ઇતિ । જાતે આઘક્ષરે માતૃકાયાઃ
 શિરસિ બૈન્દવમમૃતરૂપિણીં કુણ્ડલિનીં ત્રિકોણરૂપિણીં ચેતિ વાક્યાર્થઃ ।
 એવં પ્રથમસ્યાઘં વાગ્ભવમ્ । દ્વિતીયં કામકલાલયમ્ । જાત
 ઇત્યનેન પરમાત્મનો જૃમ્ભણમ્ । જાત ઇત્યાદિના પરમાત્મા શિવ ઉચ્યતે ।
 જાતમાત્રેણ કામી કામયતે કામમિત્યાદિના પૂર્ણ વ્યાચક્ષતે ।
 તદેવ સુનવામ ગોત્રારૂઢે મધ્યવર્તિનામૃતમધ્યેનાર્ણન
 મન્ત્રાણાન્સ્પષ્ટીકૃત્વા । ગોત્રેતિ નામગોત્રાયામિત્યાદિના સ્પષ્ટ
 કામકલાલયં શેષં વામમિત્યાદિના । પૂર્વેણાધ્વના વિદ્યેયં
 સર્વરક્ષાકરી વ્યાચક્ષતે । એવમેતેન વિદ્યાં ત્રિપુરેશીં સ્પષ્ટીકૃત્વા
 જાતવેદસ ઇત્યાદિના જાતો દેવ એક ઇશ્વરઃ પરમો જ્યોતિર્મન્ત્રતો વેતિ તુરીયં
 વરં દત્વા બિન્દુપૂર્ણજ્યોતિઃસ્થાનં કૃત્વા પ્રથમસ્યાઘં દ્વિતીયં ચ
 તૃતીયં ચ સર્વરક્ષાકરીસંબન્ધં કૃત્વા વિદ્યામાત્માસનરૂપિણીં
 સ્પષ્ટીકૃત્વા જાતવેદસે સુનવામ સોમમિત્યાદિ પઠિત્વા રક્ષાકરીં
 વિદ્યાં સ્મૃત્વા ધન્ત્યોર્ધામ્નોઃ શક્તિશિવરૂપિણીં વિનિયોજ્ય સ ઇતિ
 શક્ત્યાત્મકં વર્ણં સોમમિતિ શૈવાત્મકં ધામ જાનીયાત્ । યો જાનીતે
 સ સુભગો ભવતિ । એવમેતાં ચક્રાસનગતાં ત્રિપુરવાસિનીં સદોદિતાં
 શિવશક્ત્યાત્મિકમવેદિતાં જાતવેદાઃ શિવ ઇતિ સેતિ
 શક્ત્યાત્માક્ષરમિતિ શિવાદિશક્ત્યન્તરાલભૂતાં ત્રિકૂટાદિચારિણીં
 સૂર્યાચન્દ્રનમસ્કાં મન્ત્રાસનગતાં ત્રિપુરં મહાલક્ષ્મીં
 સદોદિતાં સ્પષ્ટીકૃત્વા જાતવેદસે સુનવામ સોમમિત્યાદિ
 પઠિત્વા પૂર્વં સદાત્માસનરૂપાં વિદ્યાં સ્મૃત્વા વેદ ઇત્યાદિના
 વિશ્વાહસંતતોદયબૈન્દવમુપરિ વિન્યસ્ય સિદ્ધાસનસ્થાં ત્રિપુરાં

मालिनीं विधां स्पष्टीकृत्वा ज्ञातवेदसे सुनवाम सोममित्यादि
 पठित्वा त्रिपुरां सुन्दरीं श्रित्वा कले अक्षरे विचिन्त्य मूर्तिभूतां
 मूर्तिरूपिणीं सर्वविधेश्वरीं त्रिपुरां विधां स्पष्टीकृत्वा
 ज्ञातवेदसं इत्यादि पठित्वा त्रिपुरां लक्ष्मीं श्रित्वाग्निं निदधाति
 सैवैयमग्न्याग्नेने ज्वलतीति विचिन्त्य त्रिज्योतिषमीश्वरीं त्रिपुरामग्नां
 विधां स्पष्टीकुर्यात् । अेवमेतेन स नः पर्षदति दुर्गाणि
 विश्वेत्यादिपरप्रकाशिनी प्रत्यग्भूता कार्या । विधेयमाह्वानकर्माणि
 सर्वतो धीरेति व्यायक्षते । अेवमेतद्विधाष्टकं मडामाया-
 देव्यङ्गभूतं व्यायक्षते । देवा उ वै भगवन्तमब्रुवन्महायज्ञनायकं
 नो ब्रूहीति सार्वकामिकं सर्वाराध्यं सर्वरूपं विश्वतोमुभं
 मोक्षद्वारं यद्योगिन उपविश्य परं ब्रह्म भित्वा निर्वाणमुपविशन्ति ।
 तान्छोवाय भगवाञ्श्रीयकं व्याख्यास्याम इति । त्रिकोणं त्र्यस्रं कृत्वा
 तदन्तर्मध्येवृत्तमानयष्टिरेभामाङ्घ्र्य विशालं नीत्वाग्रतो
 योनिं कृत्वा पूर्वयोन्यग्ररूपिणीं मानयष्टिं कृत्वा तां सर्वोर्ध्वा
 नीत्वा योनिं कृत्वाद्यं त्रिकोणं यकं भवति । द्वितीयमन्तरालं भवति ।
 तृतीयमष्टयोन्यङ्कितं भवति । अथाष्टारयकाद्यन्तविट्कोणाग्रतो
 रेभां नीत्वा साध्याद्याकर्षणबद्धरेभां नीत्वेत्येवमथोर्ध्व-
 सम्पुटयोन्यङ्कितं कृत्वा कक्षाभ्य उर्ध्वगरेभायतुष्टयं
 कृत्वा यथाकमेण मानयष्टिद्वयेन दशयोन्यङ्कितं यकं भवति ।
 अनेनैव प्रकारेण पुनर्दशारयकं भवति । मध्यत्रिकोणाग्रयतुष्टया-
 द्वेभायराग्रकोणेषु संयोज्य तद्दशारांशतोनीतां मानयष्टिरेभां
 योजयित्वा यतुर्दशारं यकं भवति । ततोऽष्टपत्रसंवृतं यकं भवति ।
 षोडशपत्रसंवृतं यकं यतुर्द्धारं भवति । ततः पार्थिवं यकं
 यतुर्द्धारं भवति । अेवं सृष्टियोगेन यकं व्याख्यातम् । नवात्मकं
 यकं प्रातिलोभ्येन वा वय्मि । प्रथमं यकं त्रैलोक्यमोहनं भवति ।
 साणिमाद्यष्टकं भवति । समात्रष्टकं भवति । ससर्वसंक्षोभिण्यादिदशकं
 भवति । सप्रकटं भवति । त्रिपुरयाधिष्ठितं भवति । ससर्वसंक्षोभिणीमुद्रया
 जुष्टं भवति । द्वितीयं सर्वाशापरिपूरकं यकं भवति ।
 सकामाद्याकर्षिणीषोडशकं भवति । सगुप्तं भवति । त्रिपुरेश्वर्याधिष्ठितं
 भवति । सर्वविद्राविणीमुद्रया जुष्टं भवति । तृतीयं सर्वसंक्षोभाणं यकं भवति । सान्द्रगुप्तसुमाद्यष्टकं भवति ।
 सगुप्ततरं भवति ।
 त्रिपुरसुन्दर्याधिष्ठितं भवति । सर्वाकर्षिणीमुद्रया जुष्टं भवति ।

तुरीयं सर्वसौभाग्यदायकं यकं भवति ।
ससर्वसंक्षोभिएयाद्विद्विसप्तकं भवति । ससम्प्रदायं भवति ।
त्रिपुरवासिन्याधिष्ठितं भवति । ससर्ववशंकरिणीमुद्रया
जुष्टं भवति । तुरीयान्तं सर्वार्थसाधकं यकं भवति ।
ससर्वसिद्धिप्रदाद्विद्विशकं भवति । सकलकौलं भवति ।
त्रिपुरामडालक्ष्याधिष्ठितं भवति । मडोन्मादिनीमुद्रया
जुष्टं भवति । षष्ठं सर्वरक्षाकरं यकं भवति ।
ससर्वज्ञात्वाद्विद्विशकं भवति । सनिगर्भं भवति ।
त्रिपुरमालिन्याधिष्ठितं भवति । मडाङ्कुशमुद्रया जुष्टं
भवति । सप्तमं सर्वरोगहरं यकं भवति । सर्ववशिन्याद्यष्टकं
भवति । सरडस्यं भवति । त्रिपुरसिद्ध्याधिष्ठितं भवति ।
साभेयरीमुद्रया जुष्टं भवति । अष्टमं सर्वसिद्धिप्रदं
यकं भवति । सायुधयतुष्टयं भवति । सपरापररडस्यं
भवति । त्रिपुराम्भयाधिष्ठितं भवति । भीजमुद्रयाधिष्ठितं
भवति । नवमं यकनायकं सर्वानन्दमयं यकं भवति ।
सकामेश्वर्याद्विद्विकं भवति । सातिरडस्यं भवति । मडात्रिपुर-
सुन्दर्याधिष्ठितं भवति । योनिमुद्रया जुष्टं भवति ।
संकामन्ति वै सर्वाणि स्थन्दांसि यकाराणि । तदेव यकं
श्रीयकम् । तस्य नाभ्यामग्निमण्डले सूर्यायन्द्रमसौ ॥

तत्रोकारपीठं पूजयित्वा तत्राक्षरं बिन्दुरूपं तदन्तर्गत-
व्योमरूपिणीं विधां परमां स्मृत्वा मडात्रिपुरसुन्दरीमावाह्य ।
क्षीरेण स्नापिते देवि यन्नेन विवेपिते । बिल्वपत्रार्चिते देवि दुर्गोऽऽ
शरणं गतः । इत्येकयर्था प्रार्थ्य मायालक्ष्मी तन्नेण
पूजयेदिति भगवानब्रवीत् । ऐतैर्मन्त्रैर्भगवतीं यजेत् । ततो देवी
प्रीता भवति । स्वात्मानं दर्शयति । तस्माद्य ऐतैर्मन्त्रैर्यजति स
ब्रह्म पश्यति । स सर्वं पश्यति । सोऽमृतत्वं य गच्छति ।
य एव वेदेति मडोपनिषत् ॥

इति द्वितीयोपनिषत् ॥ २ ॥

देवा उ वै मुद्राः सृष्टेमेति भगवन्तमब्रुवन् ।
तान्छोवाय भगवानवनिङ्कतजानुमण्डलं विस्तीर्य
पद्मासनं कृत्वा मुद्राः सृष्टेतेति । स सर्वानाकर्षयति

यो योनिमुद्रामधीते । स सर्व वेत्ति । स सर्वकृत्वमश्नुते ।
 स सर्वात्मजयति । स विद्वेषिणं स्तम्भयति । मध्यमे
 अनामिकोपरि विन्यस्य कनिष्ठिकाङ्गुष्ठतोऽधीते
 मुक्तयोस्तर्ज्योर्दण्डवदधस्तादेवंविधा प्रथमा सम्पद्यते ।
 सैव मिलितमध्यमा द्वितीया । तृतीयाङ्गुशाङ्कतिरिति ।
 प्रातिलोभ्येन पाणी सङ्घर्षयित्वाङ्गुष्ठौ साग्रिमौ
 समाधाय तुरीया । परस्परं कनीयसेदं मध्यमाबद्धे
 अनामिके दण्डिन्यौ तर्ज्यावालिङ्ग्यावष्टम्य मध्यमानाम्-
 मिलिताङ्गुष्ठौ पञ्चमी । सैवाग्नेऽङ्गुशाङ्कतिः षष्ठी ।
 दक्षिणशये वामबाहुं कृत्वान्योन्यानामिके कनीयसीमध्यगते
 मध्यमे तर्ज्याकान्ते सरलास्वङ्गुष्ठौ भेयरी सप्तमी ।
 सर्वोर्ध्वं सर्वसंङ्कति स्वमध्यमानामिकान्तरे कनीयसि
 पार्श्वयोस्तर्ज्यावङ्गुशाङ्क्ये युक्ता साङ्गुष्ठयोगतोऽन्योन्यं
 सममञ्जलिं कृत्वाष्टमी । परस्परमध्यमापृष्ठवर्तिन्यावनामिके
 तर्ज्याकान्ते समे मध्यमे आद्याङ्गुष्ठौ मध्यवर्तिनौ
 नवमी प्रतिपद्यत इति ।
 सैवेयं कनीयसे समे अन्तरितेऽङ्गुष्ठौ समावन्तरितौ
 कृत्वा त्रिभण्डापद्यत इति । पञ्च बाणाः पञ्चाधा
 मुद्राः स्पष्टाः । कोमङ्गुशा । उसर्ङ्गे भेयरी ।
 उंस्रौ बीजाष्टमी वाग्भवाधा नवमी दशमी च
 सम्पद्यत इति । य अेवं वेद । अथातः कामकलाभूतं यङ्
 व्याख्यास्थामो ङी क्लीमैं ळ्वै स्त्रीमेते पञ्च कामाः
 सर्वयङ्कं व्यावर्तन्ते । मध्यमं कामं सर्वावसाने
 सम्पुटीकृत्य ळ्वङ्कारेण सम्पुटं व्यामं कृत्वा द्विरैन्देवेन
 मध्यवर्तिना साध्यं बद्ध्वा भूर्जपत्रे यजति । तस्यङ्कं
 यो वेत्ति स सर्व वेत्ति । स सकलौल्लोकानाकर्षयति । स सर्व
 स्तम्भयति । नीलीयुक्तं यङ्कं शत्रून्मारयति । गतिं
 स्तम्भयति । लाक्षायुक्तं कृत्वा सकललोकं वशीकरोति ।
 नवलक्षजपं कृत्वा रुद्रत्वं प्राप्नोति । मातृकया वेष्टितं
 कृत्वा विजयी भवति । भगाङ्गुङ्गुङ्कं कृत्वाग्निमाधाय पुरुषो
 ऽविषा ङुत्वा योषितो वशीकरोति । वर्तुले ङुत्वा श्रियमतुलं
 प्राप्नोति । यतुरस्रे ङुत्वा वृष्टिर्भवति । त्रिकोणे ङुत्वा

शत्रून्मारयति । गतिं स्तम्भयति । पुष्पाणि हुत्वा विजयी भवति ।
 मહારસૈર્હુત્વા પરમાનન્દનિર્ભરો ભવતિ । ગણાનાં ત્વા ગણપતિં
 હવામહે કવિં કવીનામુપમશ્રવસ્તમમ્ । જ્યેષ્ઠરાજં
 બ્રહ્મણાં બ્રહ્મણસ્પત આ નઃ શ્રુણ્વન્નૂતિભિઃ સીદ સાદનમ્ ।
 ઇત્યેવમાદમક્ષરં તદન્ત્યભિન્દુપૂર્ણમિત્યનેનાડ્ગં સ્પૃશતિ ।
 ગં ગણેશાય નમ ઇતિ ગણેશં નમસ્કુર્વાત । ઐ નમો ભગવતે
 ભસ્માડ્ગરાગાયોગ્રતેજસે હનહન દહદહ પચપચ મથમથ
 વિધ્વંસયવિધ્વંસય હલભજન શૂલમૂલે વ્યજનસિદ્ધિં કુરુકુરુ
 સમુદ્રં પૂર્વપ્રતિષ્ઠિઅતં શોષયશોષય સ્તમ્ભયસ્તમ્ભય
 પરમન્ત્રપરચન્ત્રપરતન્ત્રપરદૂતપરકટકપરચ્છેદનકર
 વિદારયવિદારય ચ્છિન્ધિચ્છિન્ધિ હ્રીં ફટ્ સ્વાહા । અનેન ક્ષેત્રાધ્યક્ષં
 પૂજયેદિતિ । કુલકુમારિ વિદ્મહે મન્ત્રકોટિસુધીમહિ । તન્નઃ કૌલિઃ પ્રચોદયાત્ ।
 ઇતિ કુમાર્યર્ચનં કૃત્વા યો વૈ સાધકોઽભિલિખતિ સોઽમૃતત્વં ગચ્છતિ ।
 સ યશ આપ્નોતિ । સ પરમાયુષ્યમથ વા પરં બ્રહ્મ ભિત્વા તિષ્ઠતિ ।
 ય એવં વેદેતિ મહોપનિષત્ ।
 ઇતિ તૃતીયોપનિષત્ ॥ ૩ ॥

દેવા હ વૈ ભગવન્તમબ્રુવન્દેવ ગાયત્રં હૃદયં નો
 વ્યાખ્યાતં ત્રૈપુરં સર્વોત્તમમ્ । જાતવેદસસૂક્તેનાખ્યાતં
 નસ્ત્રૈપુરાષ્ટકમ્ । યદિષ્ટ્વા મુચ્યતે યોગી જન્મસંસારબન્ધનાત્ ।
 અથ મૃત્યુંજયં નો બ્રૂહીત્યેવં બ્રુવતાં સર્વેષાં દેવાનાં
 શ્રુત્વેદં વાક્યમથાતસ્ત્રમ્બકેનાનુષ્ટુભેન મૃત્યુંજયં દર્શયતિ ।
 કસ્માદુચ્યતે ત્રયાણાં પુરાણામમ્બકં સ્વામિનં તસ્માદુચ્યતે
 ત્રમ્બકમિતિ । અથ કસ્માદુચ્યતે યજામહ ઇતિ । યજામહે સેવામહે વસ્તુ
 મહેત્યક્ષરદ્રયેન કૂટત્વેનાક્ષરૈકેણ મૃત્યુંજયમિત્યુચ્યતે ।
 તસ્માદુચ્યતે યજામહ ઇતિ । અથ કસ્માદુચ્યતે સુગન્ધિમિતિ । સર્વતો યશ
 આપ્નોતિ । તસ્માદુચ્યતે સુગન્ધિમિતિ । અથ કસ્માદુચ્યતે પુષ્ટિવર્ધનમિતિ ।
 યત્સર્વાલ્લોકાન્સ્યજતિ યત્સર્વાલ્લોકાંસ્તારયતિ યત્સર્વાલ્લોકાન્વ્યાપ્નોતિ
 તસ્માદુચ્યતે પુષ્ટિવર્ધનમિતિ । અથ કસ્માદુચ્યતે ઉર્વારુકમિવ
 બન્ધનાન્મૃત્યોર્મુક્ષીયેતિ । સંલગ્નત્વાદુર્વારુકમિવ મૃત્યોઃ સંસારબન્ધનાત્સંલગ્નત્વાદ્દ્વૃત્વાન્મોક્ષીભવતિ મુક્તો
 ભવતિ ।
 અથ કસ્માદુચ્યતે મામૃતાદિતિ અમૃતત્વં પ્રાપ્નોત્યક્ષરં

प्राप्नोति स्वयं रुद्रो ભવતિ ।
 દેવા હ વૈ ભગવન્તમૂયુઃ સર્વં નો વ્યાખ્યાતમ્ ।
 અથ કેર્મનૈઃ સ્તુતા ભગવતી સ્વાત્માનં દર્શયતિ
 તાન્સર્વાઙ્ઘૃવાન્વૈષ્ણવાન્સૌરાન્ગાણેશાન્નો
 બ્રૂહીતિ । સ હોવાચ ભગવાન્સ્ત્ર્યમ્બકેનાનુષ્ટુભેન
 મૃત્યુંજયમુપાસયેત્ । પૂર્વેણાધ્વના વ્યાસમેકાક્ષરમિતિ
 સ્મૃતમ્ । ઐ નમઃ શિવાયેતિ યાજુષમન્ત્રોપાસકો
 રુદ્રત્વં પ્રાપ્નોતિ । કલ્યાણં પ્રાપ્નોતિ । ય એવં વેદ । તદ્વિષ્ણોઃ
 પરમં પદં સદા પશ્યન્તિ સૂરયઃ । દિવીવ ચક્ષુરાતતમ્ ।
 વિષ્ણોઃ સર્વતોમુખસ્ય સ્નેહો યથા પલલપિણ્ડમોતપ્રોતમનુવ્યાસં
 વ્યતિરિક્તં વ્યાપ્નુત ઇતિ વ્યાપ્નુવતો વિષ્ણોસ્તત્પરમં પદં પરં વ્યોમેતિ
 પરમં પદં પશ્યન્તિ વીક્ષન્તે । સૂરયો બ્રહ્માદયો દેવાસ ઇતિ
 સદા હૃદય અદધતે । તસ્માદ્વિષ્ણોઃ સ્વરૂપં વસતિ તિષ્ઠતિ
 ભૂતેશ્ચિતિ વાસુદેવ ઇતિ । ઐ નમ ઇતિ ત્રીણ્યક્ષરાણિ । ભગવત ઇતિ
 ચત્વારિ । વાસુદેવાયેતિ પચ્ચાક્ષરાણિ । એતદ્વૈ વાસુદેવસ્ય
 દ્વાદશાર્ણમભ્યેતિ । સોપપ્લવં તરતિ । સ સર્વમાચુરેતિ । વિન્દતે
 પ્રાજાપત્યં રાયસ્પોષં ગૌપત્યં ચ તમશ્રુતે પ્રત્યગાનન્દં
 બ્રહ્મપુરુષં પ્રણવસ્વરૂપમકાર ઉકારો મકાર ઇતિ । તાનેકથા
 સંભવતિ તદોમિતિ । હંસઃ શુચિષદ્રસુરન્તરિક્ષસહ્યોતા
 વેદિષદતિથિર્દુરોણસત્ । નૃષદ્રસદૃતસદ્વ્યોમસદબ્જા ગોજા
 ઋતજા અદ્રિજા ઋતં બૃહત્ । હંસ ઇત્યેતન્મનોરક્ષરદ્વિતીયેન
 પ્રભાપુઙ્જેન સૌરેણ ધૃતમબ્જા ગોજા ઋતજા અદ્રિજા ઋતં
 સત્યા-પ્રભા-પુઙ્જિ-ન્યુષા-સન્ધ્યા-પ્રજ્ઞાભિઃ
 શક્તિભિઃ પૂર્વ સૌરમધીયાનઃ સર્વં ફલમશ્રુતે ।
 સ વ્યોમ્નિ પરમે ધામનિ સૌરે નિવસતે ।
 ગણાનાં ત્વતિ ત્રૈષ્ટુભેન પૂર્વેણાધ્વના મનુનૈકાર્ણેન
 ગણાધિપમભ્યર્ચ્ય ગણેશત્વં પ્રાપ્નોતિ । અથ ગાયત્રી
 સાવિત્રી સરસ્વત્યજપા માતૃકા પ્રોક્તા તથા સર્વમિદં વ્યાસમ્ ।
 ઐ વાગીશ્ચરિ વિદ્મહે કર્લા કામેશ્ચરી ધીમહિ । સૌસ્તત્રઃ શક્તિઃ
 પ્રથોદયાદિતિ । ગાયત્રી પ્રાતઃ સાવિત્રી મધ્યન્દિને સરસ્વતી સાયમિતિ
 નિરન્તરમજપા । હંસ ઇત્યેવ માતૃકા । પચ્ચાશદ્ધર્ણવિગ્રહેણા-
 કારાદિક્ષકારાન્તેન વ્યામાનિ ભુવનાનિ શાસ્ત્રાણિ

ચ્છન્દાસીત્યેવ ભગવતીં સર્વ વ્યાપ્રોતીત્યેવ તસ્યૈ વૈ નમોનમ ઇતિ ।
તાન્ભગવાનબ્રવીદૈતૈર્મન્ત્રૈર્નિત્યં દેવીં યઃ સ્તૌતિ સ સર્વં પશ્યતિ ।
સોડમૂતત્વં ચ ગચ્છતિ । ય એવં વેદેત્યુપનિષત્ ॥

ઇતિ તુરીયોપનિષત્ ॥ ૪ ॥

દેવા હ વૈ ભગવન્તમબ્રુવન્સ્વામિન્નઃ કથિતં સ્ફુટં
હિયાકાણં સવિષયં ત્રૈપુરમિતિ । અથ પરમનિર્વિશેષં
કથયસ્વેતિ । તાન્હોવાચ ભગવાંસ્તુરીયયા માયયાન્ત્યયા
નિર્દેષ્ટે પરમં બ્રહ્મેતિ । પરમપુરુષં ચિદ્રૂપં
પરમાત્મેતિ । શ્રોતા મન્તા દ્રષ્ટદેષ્ટા સ્પ્રષ્ટાઘોષ્ટા
વિજ્ઞાતા પ્રજ્ઞાતા સર્વેષાં પુરુષાણામન્તઃપુરુષઃ
સ આત્મા સ વિજ્ઞેય ઇતિ । ન તત્ર લોકા અલોકા ન તત્ર દેવા અદેવાઃ
પશવોડપશવસ્તાપસો ન તાપસઃ પૌલ્કસો ન પૌલ્કસો
વિપ્રા ન વિપ્રાઃ । સ ઇત્યેકમેવ પરં બ્રહ્મ વિભ્રાજતે નિર્વાણમ્ ।
ન તત્ર દેવા ઋષયઃ પિતર ઈશતે પ્રતિબુદ્ધઃ સર્વવિદ્યૈતિ ।
તત્રૈતે શ્લોકા ભવન્તિ ।

અતો નિર્વિષયં નિત્યં મનઃ કાર્યં મુમુક્ષુણા ।
યતો નિર્વિષયો નામ મનસો મુક્તિરિષ્યતે ॥ ૧ ॥

મનો હિ દ્વિવિધં પ્રોક્તં શુદ્ધં ચાશુદ્ધમેવ ચ ।
અશુદ્ધં કામસંકલ્પં શુદ્ધં કામવિવર્જિતમ્ ॥ ૨ ॥

મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બન્ધમોક્ષયોઃ ।
બન્ધનં વિષયાસક્તં મુક્ત્યૈ નિર્વિષયં મનઃ ॥ ૩ ॥

નિરસ્તવિષયાસડ્ગં સંનિરુદ્ધ્ય મનો હૃદિ ।
યદા યાત્યમનીભાવસ્તદા તત્પરમં પદમ્ ॥ ૪ ॥

તાવદેવ નિરોદ્ધવ્યં યાવઘૃદિગતં ક્ષયમ્ ।
એતજ્જ્ઞાનં ચ ધ્યાનં ચ શેષોડન્થો ગ્રન્થવિસ્તરઃ ॥ ૫ ॥

નૈવ ચિન્ત્યં ન ચાચિન્ત્યં ન ચિન્ત્યં ચિન્ત્યમેવ ચ ।
પક્ષપાતવિનિર્મુક્તં બ્રહ્મ સમ્પદ્યતે ધ્રુવમ્ ॥ ૬ ॥

સ્વરેણ સલ્લયેદોગી સ્વરં સંભાવયેત્પરમ્ ।
અસ્વરેણ તુ ભાવેન ન ભાવો ભાવ ઇષ્યતે ॥ ૭ ॥

तदेव निष्कलं ब्रह्म निर्विकल्पं निरञ्जनम् ।

तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा ब्रह्म सम्पद्यते क्मात् ॥ ८ ॥

निर्विकल्पमनन्तं य उेतुदृष्टान्तवर्जितम् ।

अप्रमेयमनाद्यन्तं यज्ज्ञात्वा मुख्यते बुधः ॥ ९ ॥

न निरोधो न योत्पत्तिर्न बद्धो न य साधकः ।

न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥ १० ॥

એક એવાત્મા મન્તવ્યો જાગૃત્સ્વપ્નસુષુપ્તિષુ ।

સ્થાનત્રયવ્યતીતસ્ય પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે ॥ ૧૨ ॥

એક એવ હિ ભૂતાત્મા ભૂતેભૂતે વ્યવસ્થિતઃ ।

એકધા બહુધા ચૈવ દૃશ્યતે જલચન્દ્રવત્ ॥ ૧૨ ॥

ઘટસંવૃતમાકાશં નીચમાને ઘટે યથા ।

ઘટો નીચેત નાકાશં તથા જીવો નભોપમઃ ॥ ૧૩ ॥

ઘટવદ્ધિવિધાકારં ભિદ્યમાં પુનઃ પુનઃ ।

તદ્ભેદે ચ ન જાનાતિ સ જાનાતિ ચ નિત્યશઃ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દમાયાવૃત્તો યાવત્તાવત્તિષ્ઠતિ પુષ્કલે ।

ભિન્ને તમસિ ચૈકત્વમેક એવાનુપશ્યતિ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્ણમપરં બ્રહ્મ તસ્મિન્ક્ષીણે યદક્ષરમ્ ।

તદ્ધિદ્ધાનક્ષરં ધ્યાયેદદીચ્છેચ્છાન્તિમાત્મનઃ ॥ ૧૬ ॥

દ્વે બ્રહ્મણી હિ મન્તવ્યે શબ્દબ્રહ્મ પરં ચ યત્ ।

શબ્દબ્રહ્મણિ નિષ્ણાતઃ પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ॥ ૧૭ ॥

ગ્રન્થમભ્યસ્ય મેધાવી જ્ઞાનવિજ્ઞાનતત્પરઃ ।

પલાલમિવ ધાન્યાર્થી ત્યજેદ્ગ્રન્થમશેષતઃ ॥ ૧૮ ॥

ગવામનેકવર્ણાનાં ક્ષીરસ્યાષ્ટેકવર્ણતા ।

ક્ષીરવત્પશ્યતિ જ્ઞાની લિઙ્ગિનસ્તુ ગવાં યથા ॥ ૧૯ ॥

જ્ઞાનનેત્રં સમાધાય સ મહત્પરમં પદમ્ ।

નિષ્કલં નિશ્ચલં શાન્તં બ્રહ્માહમિતિ સંસ્મરેત્ ॥ ૨૦ ॥

ઇત્યેકં પરબ્રહ્મરૂપં સર્વભૂતાધિવાસં તુરીયં

જાનીતે સોડક્ષરે પરમે વ્યોમન્યધિવસતિ । ય એતાં વિદ્યાં

तुरीयां ब्रह्मयोनिस्वर्ग्यां तामिहायुषे शरणमहं
प्रपद्ये । आकाशाद्यनुष्कमेण सर्वेषां वा अेतद्भूतानामाकाशः
परायणम् । सर्वाणि च वा धमानि भूतान्याकाशादेव जायन्ते ।
आकाश एव लीयन्ते । तस्मादेव जातानि ज्वन्ति । तस्मादाकाशं
बीजं विन्धात् । तदेवाकाशपीठं स्पर्शनं पीठं
तेजःपीठममृतपीठं रत्नपीठं जानीयात् । यो जानीते
सोऽमृतत्वं य गच्छति । तस्मादेतां तुरीयां श्रीकामराज्यामेकादशधा
भिन्नमेकाक्षरं ब्रह्मेति यो जानीते स तुरीयं पदं प्राप्नोति ।
य अेवं वेदेति मखोपनिषत् ॥

धति पञ्चमोपनिषत् ॥ ५ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः ॥ भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः ॥ व्यशेम देवहितं यदायुः ॥
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः ॥ स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ॥
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः ॥ स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

॥ धति श्रीत्रिपुरातापिन्युपनिषत्समामा ॥

Encoded by Sunder Hattangadi

——
Tripuratapini Upanishad

pdf was typeset on April 1, 2025

——

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

